

УДК 82.161.2:82-311.6

DOI <https://doi.org/10.31652/3041-1084-2025-5-04>

Сучасна українська література як поле поколіннєвих змін

Contemporary Ukrainian Literature as a Field of Generational Changes

Поліщук Ярослав Олексійович,

доктор філологічних наук,

професор, завідувач кафедри україністики

Університету імені Адама Міцкевича в Познані

orcid.org/0000-0001-9081-7900

yaropk@gmail.com

Анотація. Наукове дослідження присвячене актуальним процесам сучасної української літератури. Автор розглядає зміни, які відбулися в ній протягом тридцяти років Незалежності, характеризує тенденції розвитку, які визначали цей період. Однак в основі його оцінок лежить поколіннєвий критерій. Авторами сучасних творів є представники кількох літературних поколінь, а саме: а) покоління шістдесятників; б) покоління вісімдесятників; в) покоління міленіалів; г) наймолодшого покоління. Найвидатнішими репрезентантами своїх поколінь стали у сучасній літературі Валерій Шевчук і Ліна Костенко, Оксана Забужко і Юрій Андрухович, Сергій Жадан. За їхніми творами можна аналізувати окремі поколіннєві концепти.

Співпраця письменників різних поколінь є характерною ознакою літературного процесу. Проте не менш характерне й творче суперництво, коли молодші сприймають твори своїх попередників як виклик, а не зразок для наслідування. За минулий час змінювалися творчі пріоритети, але зв'язок поколінь усе-таки не переривався. У літературі відбулося повернення до патріотичних, соціально значущих тем та мотивів. Це спостерігаємо на тлі суспільних процесів останнього десятиліття – від Революції гідності 2013–2014 рр. та воєнних дій на Сході країни до повномасштабної російсько-української війни, що

триває досі. Активна роль письменника в цих процесах сьогодні не дискутується, вона є невід'ємною частиною організованого спротиву агресії.

Ключові слова: покоління, письменник, ідентичність, сучасна українська література, тенденція, теми і мотиви.

Abstract. This study examines the key processes shaping contemporary Ukrainian literature. It analyses the transformations that have taken place over the thirty years of Ukraine's independence and identifies the developmental trends that have defined this period. The analysis is grounded in a generational framework, highlighting the contributions of several literary cohorts: (a) the generation of the 1960s; (b) the generation of the 1980s; (c) the millennial generation; and (d) the youngest, emerging generation. Notable representatives of these groups include Valerii Shevchuk and Lina Kostenko, Oksana Zabuzhko and Yurii Andrukhovych, as well as Serhii Zhadan. Their works provide a valuable basis for exploring the distinct conceptual paradigms of each generation.

A notable feature of the contemporary literary landscape is the interplay between collaboration and creative rivalry among authors of different generations. While intergenerational cooperation is common, younger writers often approach the works of their predecessors as a challenge rather than a model to emulate. Although creative priorities have shifted over time, the dialogue between generations has never been completely broken.

In recent years, Ukrainian literature has seen a renewed focus on patriotic and socially significant themes, reflecting the wider socio-political climate of the past decade, from the Revolution of Dignity (2013–2014) and the armed conflict in Eastern Ukraine to the ongoing full-scale Russo-Ukrainian war. In this context, the role of the writer is no longer a matter of debate: it has become an inseparable part of the nation's organised resistance to aggression.

Keywords: generation, writer, identity, contemporary Ukrainian literature, trend, themes and motifs.

Становлення Української Держави наприкінці ХХ століття стало водночас і великою зміною в політиці, і великим викликом для національної культури [9, с. 184–195]. Це було пов'язано з радикальною переорієнтацією, яка супроводжувала цей непростий, але дуже

цікавий, інтенсивний, насичений фактами, період. Безумовно, слід розрізняти очевидні реформи, які виражають формальний бік процесу, та естетичні повороти, які проявляються в більшій перспективі та репрезентують внутрішні зміни, що їх можна й випадає відстежувати на рівні індивідуальних поетик майстрів, їхнього художнього мислення та образної системи.

Із погляду тисячолітньої історії українського письменства це відносно скромний відрізок часу, недостатній для того, аби сформувалися повноцінні стилі, течії, напрями. Тим більше, якщо взяти до уваги дуже нерівні умови розвитку літератури: це був час загальної кризи й переорієнтації, що охопила не лише художню творчість, а й усі суспільно-культурні контексти, в яких вона існувала.

Криза визначила умови занепаду системи книговидання та преси у 1990-ті роки та на початку ХХІ ст., що в функціональному плані загамувало розвиток літератури як культурної інституції. Проте ще вразливішою стала тотальна переоцінка цінностей, яка заторкнула різні сфери літературної творчості – від написання та публікації рукописів до утворення літературних груп та формування певних стильових течій.

Постановка проблеми. Період Незалежності виявився дуже насиченим, динамічним і багатим на події як суспільно-політичного, так і культурного процесу, що так чи інакше впливали на якість твореної в цей час літератури: народження та занепад жанрів і стилів, пріоритети тем і мотивів, профілі знакових персонажів. Тому можна стверджувати, що цей відносно невеликий відрізок часу охоплює досить активний рух, що має два однаково важливі та взаємопов'язані складники – творення та обігу художніх текстів [1; 2; 3; 11].

За доби Незалежності був сформований новий тип українського письменника – вільної творчої особистості, відкритої на культурні запити свого народу й цілого світу. Проте не можна сказати, що цілком утратили актуальність практики минулого, які передбачали політичну заангажованість автора. Поряд із вільною творчістю має місце очевидна кон'юнктура, коли письменники почувають обов'язок задовольняти загальний запит, і це особливо виразно позначається в часи загострення суспільних проблем.

Щодо організації літературного життя слід зауважити, що Україна як держава відмовилася від прямого контролю над цим процесом. Творчість перестали трактувати як утілення державної ідеологічної

програми. Так, наймасовіше товариство літераторів – Національна Спілка письменників України – після тривалих суперечок та скандалів, пов'язаних із корупційними історіями її очільників, утратило авторитет у суспільній думці. Інші структури, що свого часу поставали як її альтернатива (Асоціація українських письменників, PEN-Клуб), також не мають загального визнання, вони діють як незалежні асоціації, які вибірково репрезентують творчі амбіції авторів та певною мірою впливають на промоцію національного письменства.

Така ситуація, з одного боку, зумовила звільнення письменника від накиннутих ззовні обов'язків, але з іншого – сприяла внутрішній напруженості в письменницькому середовищі. Певні привілеї, як-от премії та відзначення, права на видання коштом держави, гонорари, отримують переважно чиновники від літератури чи наближені до них: це нагадує стару практику стимулювання творчості через державні канали впливу. Більшість авторів, які вважають себе вартими тих самих привілеїв, почуваються недооціненими та обділеними увагою. Яскравим свідченням такої подвійної моралі є хоча б щорічне присудження Національної Шевченківської премії, що супроводжується гарячими дискусіями в професійному середовищі: як видно, дуже непросто досягти консенсусу щодо найдостойніших кандидатів на цю найвищу літературну відзнаку, а полемічні голоси вказують на поляризацію самої спільноти, наявність у ній різних партій та груп впливу. Непоодинокі приклади успішних письменників, які, проте, не стали лауреатами чи не змогли вчасно отримати цю премію (Володимир Лис, Василь Шкляр).

Постановка завдання. Питання поколінневого трансферу важливе з огляду на потребу всебічного осмислення сучасної української літератури. Як видно, сьогодні в нашому письменстві співпрацюють представники принаймні трьох поколінь. У зв'язку з цим потребують з'ясування принаймні кілька аспектів, що важливі для системного уявлення про літературний процес.

1). Які критерії покласти в основу сучасних літературних поколінь? Наскільки вони коректні щодо окремих письменників?

2). Як пояснити «нерівномірність» поколінь, пов'язану зі стрибками та паузами суспільного розвитку?

3). Якою мірою чинник поколінневої приналежності впливає на взаємини письменників і критиків?

Це лише основні аспекти, що заслуговують на уважну рефлексію. У межах цієї статті вони будуть представлені фрагментарно. Більш ґрунтовне опрацювання теми – на часі.

Аналіз основних досліджень та публікацій. У літературознавстві та критиці проблему поколінь порушували переважно принагідно. Про неї в контексті писали зокрема Тамара Гундорова [4], Оля Гнатюк [3], Марко Павлишин [8], Роксана Харчук [12], Володимир Моренець, Людмила Тарнашинська [10], Володимир Даниленко [6], Євген Баран, Василь Ґабор [5] тощо.

Слід застерегти, що критерій поколіннєвої приналежності щодо творчості завжди відносний, не можна його абсолютизувати. Адже формальна належність письменника до покоління (в соціальному або біологічному розумінні цього поняття) ще не є визначником його ідейно-естетичної орієнтації, а іноді ця формальна ознака виявляється ілюзорною, фіктивною. До того ж, літературі чимало так званих самотників, тобто тих, хто не ідентифікує себе з поколінням та його типовими цінностями, а навпаки, декларує творчу незалежність і віддаленість від ідеологічної заангажованості.

Виклад основного матеріалу. Співтворцями сучасного літературного процесу стали представники кількох поколінь, виразно відмінних поміж собою, але також споріднених у стратегічному завданні відстоювати самобутність української мови та культури. У розумінні покоління відштовхуємось від теорії соціологів, коли це поняття концептуалізують за кількома ознаками. Адже генерації відділяють одну від одної не лише часові відрізки, кожна з них має також виразні ідеологічні ознаки, які й слід ставити в основу критерію. Тому коректніше буде виходити з каденції поколіннєвого бар'єру в 20–30 років, а не 10–15 років, як дехто вважає, щоб уникнути надмірного «розчленування» однієї історичної доби (тут – тридцятилітнього періоду Незалежності) на дрібні сегменти, які непросто звести до спільного знаменника.

Відтак, активними акторами в сучасному літературному процесі вважаємо чотири вікові формації:

1. шістдесятники,
2. вісімдесятники,
3. міленіали,
4. наймолодші.

У 1990-х рр. ще жили письменники старшого покоління (дітей війни), як-от Павло Загребельний, Анатолій Дімаров, Олександр Сизоненко, Всеволод Нестайко, Олесь Бердник, Сергій Плачинда, Сава Голованівський та ін. Хоча вони суттєво не вплинули на молодших авторів, проте слід визнати, що іноді надавали таким авторам моральну підтримку. Так, Павло Загребельний, підтверджуючи роль авторитета й «батька», підтримував творчі дебюти письменників, які пізніше здобули прихильність читачів, як-от Сергій Жадан та Олесь Ульяненко. Так само благотворно впливав на молодих, заохочуючи їх до творчості, Анатолій Дімаров.

Провідну роль у письменстві періоду Незалежності відіграли два покоління – шістдесятників та вісімдесятників. Перші визначали культурну політику 1990-х, проте у творчості реалізували себе частково. Другі ж, навпаки, упродовж 1990-х стали фронтальною генерацією, що радикально модернізувала українську літературу, наблизила її до загальносвітових та європейських стандартів, а також остаточно дистанціювалася від стандартів соцреалізму та похідного від нього «нацреалізму», що зловживали патріотичною риторикою й видавалися штучними на тлі нової реальності.

Поколінню 80-х судилося закласти нові стандарти в сучасній літературі. Сьогодні його нерідко називають поколінням Андруховича й Забужко. Тим самим відзначають провідну роль цих письменників в естетичній переорієнтації кінця ХІХ та початку ХХІ ст., але також – дві стильові течії, які вони репрезентують своєю творчістю. Василь Габор писав, що представники покоління 80-х років «зуміли випустити з закоркованої тоталітарним режимом пляшки джина сміху, іронії та сарказму <...> зуміли вдихнути у слово дух карнавальності й означити новий розвиток української літератури у руслі *poway*...» [5, с. 12]. Вісімдесятники зуміли подолати кризу самоідентифікації та утвердити тип письма, який генерував нову якість в українській художній словесності. Це було ознакою перехідного часу, в якому відбулися засадничі зміни не лише у процесуальному трибі літератури, а й у поколіннєвому та індивідуально-естетичному вимірі.

У незалежній Україні продовжувало творчо працювати й покоління шістдесятників. Нині оцінити його здобутки в цей період не випадає однозначно. Найкраще з того, що дало це покоління літературі, все-таки належить минулому: це твори,

написані в 60-80-х рр. ХХ ст. Окремі видатні постаті продовжували працювати й пізніше, навіть здобулися на видатні досягнення. Так, варто визнати загальнонаціональний авторитет Ліни Костенко, основою якого були перевидання її поезії, а також роман «Записки українського самашедшого» (2011). Також – творчу активність Валерія Шевчука, Івана Дзюби, Володимира Яворівського, Романа Іваничука, Ірини Жиленко, Юрія Щербака, Михайла Слабошпицького та ін. Так, великий читацький резонанс викликали спогади Ірини Жиленко та Івана Дзюби, футурологічні романи Юрія Щербака. А феномен Валерія Шевчука взагалі вартий окремої уваги, адже цей письменник не тільки винятково багато опублікував упродовж періоду Незалежності, а й звертався до нових тем, ідей, жанрів, заперечуючи попередні уявлення про свій талант. За складом мислення та стилем Шевчук виявився навдивовижу актуальним для нашого часу, адже його твори нерідко побудовані за тими ж принципами деконструкції, що закладені в світогляді постмодернізму. Так, в історичних сюжетах прозаїк любить деконструвати утерті істини, «оживляючи» історію та відкриваючи читачеві або непересічних персонажів, або їхній багатий внутрішній світ включно з гострими колізіями, переживаннями та афектами.

З часом шістдесятники втрачають вплив у культурному середовищі. Видається, що останнім яскравим епізодом у кар'єрі цієї генерації став рік 2011. Наше спостереження ґрунтується на визнанні факту, що саме в цей рік було опубліковано кілька знакових творів літераторів, що вийшли з-під пера шістдесятників, але водночас засвідчили системність їхнього світогляду. Це згаданий вище роман Ліни Костенко – певною мірою твір автобіографічний, бо авторка представила в ньому героїчний образ свого покоління. По-іншому такий образ утвердила Ірина Жиленко у книзі спогадів «Номо Feriens» (2011), зображуючи симпатичні портрети своїх друзів та сучасників. Нарешті, третій знаковий твір – це роман-антиутопія Юрія Щербака «Час смертохристів. Міражі 2077 року» (2011). Як видно з назви, автор вдався до прогнозу недалекого майбутнього, і блискуче передбачив світові конфлікти та катаклізми, що потрясають світом уже тепер. Прикметно, що цей роман мав продовження: в одному з наступних видань (2019) він став уже трилогією, де авторська візія майбутнього була виписана більш докладно та всебічно.

Письменники, що дебютували в застійні 80-і роки й через те були названі вісімдесятниками, мали вже інші творчі пріоритети. Зарубіжний дослідник Марко Андрейчик відзначає їхнє новаторство, зокрема в 90-і роки ХХ ст., коли ці автори стали законодавцями нових течій та мод у літературі. Сам час вимагав рішучих змін, тому в культурі панувала атмосфера пошуку й експерименту: поєднання «тенденцій ейфорії, хаосу і спільноти» [2, с. 170]. Інша особливість полягає в тому, що замість скупчення літературного життя у столиці почала активно проявлятися провінція. Більше того, окремі провінційні осередки успішно конкурували зі столичними щодо новизни та впливу на читача, як-от відомий «станіславський феномен» на чолі з Юрієм Андруховичем і Тарасом Прохаськом та їхнім журналом «Четвер». Вісімдесятники, таким чином, забезпечили не доцентровий рух, а творення автономних осередків та формування творчих гуртків на засадах дружнього, тобто неформального, спілкування [2, с. 170].

Формування наступного покоління було пов'язане з періодом помежів'я століть: звідси назва міленіали, генерація міленіуму. Лідером цього покоління, а багато в чому й новатором серед ровесників, став харківський поет і прозаїк Сергій Жадан. Йому вдалося сформулювати основні заповіді своїх ровесників, яким довелося жити в умовах незалежної України, проте також з усвідомленням крихкості державного устрою та культурної політики. Рішучими випробуваннями для авторів цієї формації стали два Майдани (2004 та 2013 років), а також російсько-українська війна, що триває від 2014 року. Якщо спочатку Сергій Жадан виявляв анархістські та пацифістські настрої, то пізніше він послідовно відстоював активну громадянську позицію. Це зокрема стосується років повномасштабної війни, коли цей письменник активно виступає на публічних форумах, формує громадську думку, але також бере безпосередню участь у захисті рідного міста Харкова і всієї України від агресивних ворогів.

Завдяки мистцям із середнього та молодого поколінь (вісімдесятників та міленіалів) сьогодні про українську літературу знають не тільки в Україні, а й за її межами. Це важлива місія, яку вони виконують своєю творчістю. «Українські письменники виступали за демократію й прозахідний курс країни. Твори Юрія Андруховича, Оксани Забужко, Сергія Жадана та російськомовні романи Андрія

Куркова вперше здобули популярність за межами України, що поклало край наявній від початку ХІХ ст. асиметрії російської та української культур» [7, с. 263].

Відбулася також знаменна переорієнтація сучасної літератури щодо читача. У новому столітті наші автори поставили на патріотичні теми й мотиви, багато уваги присвячували відновленню історичної пам'яті, про що свідчать нові романи Марії Матіос, Василя Шкляра, Оксани Забужко, Сергія Жадана, Тамари Горіха Зерня та ін. Цей прикметний поворот зумовило народження масового читача та масової літератури.

Висновки. Сучасна українська література представлена творчістю кількох поколінь письменників і є повноцінним художнім процесом, що містить різні течії та тенденції.

Співпраця письменників різних поколінь – характерна ознака літературного процесу. Проте не менш характерне й творче суперництво, коли молодші сприймають твори своїх попередників як виклик. За минулий час змінювалися творчі пріоритети, але зв'язок поколінь усе-таки не переривався.

У літературі відбулося повернення до патріотичних, соціально значущих тем та мотивів. Це спостерігаємо на тлі суспільних процесів останнього десятиліття – від Революції гідності 2013–2014 рр. та воєнних дій на Сході країни до повномасштабної російсько-української війни, що триває досі. Активна роль письменника в цих процесах сьогодні не дискутується, вона є невід'ємною частиною організованого спротиву агресії.

Список використаних джерел:

1. Rewakowicz M. *Ukraine's Quest for Identity: Embracing Cultural Hybridity in Literary Imagination, 1991–2011*, Lanham, Lexington Books 2018. 275 p.
2. Андрейчик М. Інтелектуал як герой української прози 90-х років ХХ століття. Пер. з англ. І. Андрущенко. Львів : ЛА «Піраміда», 2018. 186 с.
3. Гнатюк О. Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність. Авториз. пер. з пол. Київ : Критика, 2005. 528 с.
4. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. 2-е вид. Київ : Критика, 2013. 344 с.

5. Габор В. Від Джойса до Чубая. Есеї, літературні розвідки та інтерв'ю. Львів: ЛА «Піраміда», 2010. 160 с.
6. Даниленко В. Лісоруб у пустелі. Письменник і літературний процес. Київ : Академія, 2008. 352 с.
7. Капелер А. Нерівні брати. Українці та росіяни від середньовіччя до сучасності. З нім. пер. В. Кам'янець. Чернівці : Книги-XXI, 2018, 320 с.
8. Павлишин М. Канон та іконостас. Літературно-критичні статті. Вст. ст. І. Дзюби. Київ : Час, 1997. 447 с.
9. Рябчук М. Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності – історичні причини та політичні наслідки. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019. 252 с.
10. Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво : Профілі на тлі покоління (Історико-літературний та поетикальний аспекти). 2-е вид., доп. Київ : Смолоскип, 2019. 595 с.
11. Українські літературні школи та групи 60–90-х рр. XX ст. Антологія вибраної поезії та есеїстики. Упор. В. Габор. Львів : ЛА «Піраміда», 2009. 620 с.
12. Харчук Р. Сучасна українська проза: постмодерний період. Київ : ВЦ «Академія», 2008. 248 с.

References:

1. Rewakowicz M. Ukraine's Quest for Identity: Embracing Cultural Hybridity in Literary Imagination, 1991–2011, Lanham, Lexington Books 2018. 275 p.
2. Andreychuk M. Untelektual iak heroï ukrainskoi prozy 90-kh rokiv XX stolittia. Per. z anhl. I. Andrushchenko. Lviv : LA «Piramida», 2018. 186 s.
3. Hnatiuk O. Proshchannia z imperieiu. Ukrainski dyskursy pro identychnist'. Per. z pol. Kyiv : Krytyka, 2005. 528 s.
4. Hundorova T. Pisliachornobylska biblioteka. 2-e vyd. Kyiv: Krytyka, 2013. 344 s.
5. Gabor V. Vid Joice'a do Chubaia. Esei, literaturni rozvidky ta interview. Lviv : LA «Piramida», 160 s.
6. Danylenko V. Lisorub u pusteli. Pys'mennyk i literaturnyi protses. Kyiv : Akademiia, 2008. 352 s.

7. Kappeler A. Nerivni braty. Ukraintsi ta rosiyany vid seredniovichchia do suchasnosti. Per. z nim. Tchernivtsi: Knyhy-XXI, 2018. 320 s.
8. Pavlyshyn M. Kanon ta ikonostas. Literaturno-krytychni statti. Kyiv: Chas, 1997. 447 s.
9. Riabchuk M., Dolannia ambivalentnosti. Dykhotomia ukrainskoi natsionalnoi identychnosti. Kyiv : IPIEND i, I. Kurasa NAN Ukrainy, 2019. 252 s.
10. Tarnashynska L. Ukrains'ke shistdesiatnytstvo: Profili na tli pokolinnia. 2-e vyd. Kyiv : Smoloskyp, 2019. 595 s.
11. Ukrains'ki literaturni shloly ta hrupy 60–90-kh rr. XX st. Antolohiia vybranoi poezii ta eseistyky. Upor. V. Gabor. Lviv : LA «Piramida», 2009. 620 s.
12. Kharchuk R. Suchasna ukrains'ka proza: postmodernyi period. Kyiv : VTs «Akademia», 2008. 248 s.